

МИРКО ГРЧИЋ*

БАЛКАН КАО КУЛТУРНИ СУБКОНТИНЕНТ ЕВРОПЕ

Апстракт: Нови светски поредак и преуређење Европе, трансформишу положај балканског региона – уместо “раскршћа” између Истока и Запада, он све више улази у периметар или поље утицаја Запада. У европским релацијама развијени “центар” постепено се шири ка “периферији”, и потискује традиционалну балканску културу. *Европеизација Балкана* и ширење периметра утицаја западноевропског цивилизацијског круга све више даје основа да се термин *Балкан* замени термином *Југоисточна Европа*. Европеизација или балканизација – то није више геополитички, већ цивилизацијски избор, пред који су стављени сви балкански народи.

Кључне речи: Балкан, Југоисточна Европа, културна географија, геополитика.

Abstract: New world order and rearrangement of Europe transform the position of Balkan region – instead as the “crossroad” between East and West, it is more often included into the area of Western influence. In European relations, developed “core” is gradually spreading toward “periphery” removing the traditional Balkan culture. The europeisation of Balkans and spreading of Western European civilization’s circle gives the arguments that the term Balkans should be replaced with the term Southeastern Europe. The europeisation or balkanization is not geopolitical but civilization choice in front of all Balkan nations.

Key words: Balkans, Southeastern Europe, cultural geography, geopolitics.

Увод

Балкан као културни регион, у којем се преплићу трагови европских и ваневропских утицаја, открива у суштини културу раскршћа, која је имала велики значај за балканске геополитичке хоризонте, за поглед на свет балканског човека, који је често био недовољно схваћен и погрешно интерпретиран од стране суседних народа и “великих” сила (Грчић М., 2000-6). У очима Европљана овај регион је и данас периферан према западној култури. То значи да му се приписује “разређена” мрежа европских културних и цивилизацијских вредности. Иако географски припада Европи, Балкан ни до данас није успео да савлада културну дистанцу и да се интегрише у европски прагматички (економски) и геополитички простор. Он није успео ни да се оформи као наднационални културни регион или да се конституише као геополитички монолит. Остао је конгломерат малих националних држава и етничких култура, који понекад личи на политички и културни хаос, изражен у фразеологизму “балканизација”.

Историјско-географске и геополитичке особености Балкана

Историјско-географски Балкан представља “стару Европу”, колевку хеленске цивилизације, византијске империје и православне религије, за разлику од “нове Европе”, која баштини културне тековине Римске империје, католичке цркве и

* др Мирко Грчић, редовни професор, Географски факултет, Студентски трг 3/3, Београд

културно-историјске епохе ренесансе. На Балканском полуострву се формирала прва цивилизација у Европи (античка Грчка), прва империја (Македонска) а за њом су долазиле и пропадале друге европске империје (Византија, затим Турска, Хабсбуршка) и интересне сфере великих сила (Грчић М., 2001). Исток и Запад хватао се вековима у коштац на балканском тлу, под најразличитијим облицима и црквене и културне или државно-политичке експанзије (Дворниковић В., 1937). На први поглед то је стварало утисак да Балкан уопште може да буде само објект светске историје, а никако субјект. Већ други поглед открива дубљи смисао балканске историје. Балкански етнографски, културни и политички мозаик постепено се помаљао као својеврсна цивилизацијска синтеза свега што је долазило с истока, севера или запада.

Рим и Византија су створили моделе главних цивилизацијских кругова на културној карти Балканског полуострва. Византијске традиције су вишеструке, оне имају своје историјско-филозофске, уметничке и етичке аспекте. На геополитичком и културолошком плану Балкан у двадесетом веку још увек подсећа на силуету потонулог брода званог "Византија". Византијска синтеза (римске политичке мисли с хришћанском црквом и грчком културом) утиче с несмањеним интензитетом на земље и народе у Југоисточној Европи. Византијске интриге, етничке неслоге и проблеми везани за турску окупацију, утицали су да је "Балкан" постао метафора за социјалну неразвијеност и заосталост. Дефиниција Балкана као економски периферног, геополитички подељеног и правно несигурног ("варварског") простора с ону страну европског културног "лимеса" оправдавала је освајачке "цивилизаторске" или "миротворачке" аспирације - наравно, праћене територијалним освајањима и агресијама.

Свако сериозније размишљање о томе, како се развијао политички живот на Балкану од средњег века до данас – у контексту сукобљавања, преплитања и прожимања цивилизација, народа, империја, требало би да започне са особинама "отворености" и "затворености" географске средине кроз векове. Такође, да би проникли у динамику формирања духовне и материјалне културе у овим областима, треба да схватимо балканско раскршће и његов менталитет, којим су се бавили Јован Цвијић, Владимир Дворниковић, Иво Андрић, Владета Јеротић и многи други. Цвијић је ставио акценат на географске "особине спајања и прожимања" и њима противне особине "изоловања и одвајања" Балканског полуострва, које стоје у вези са кретањем и остваривањем узајамних утицаја суседних центара моћи из Европе и Азије. Цвијић је посебно истакао значај геоморфолошких карактеристика и евроазијских особина положаја Балканског полуострва (Грчић М., 1996).

Особине спајања и прожимања долазиле су до изражаја у периодима мира и "отворености" за сарадњу. Византија је симболизовала евроазијско јединство (Catena Mundi), све док је Мехмед други Освајач (1452-1481) није уништио и укључио у Османску империју. Изгубивши услед арапске експанзије земље на југоистоку, византијски културни свет налази их на северозападу, где се у то време насељавају Словени. Од IX века почиње културна интеграција дела Словена у источнохришћански свет. Постепено на значајном делу Балкана формира се јединствен културни простор, где цвета манастирска православна култура. У XIV веку византинцац Димитрије Кидонис је приметио: "Сматрајући себе супериорним у области мудрости...наши земљаци су подводили Латињане под категорију варвара" (Култура Византије, 1991). Процес стварања византијско-српске мултикултурне хармоније прекинули су Турци, који су створили духовну пустињу, донели исламски фактор и дугорочно затворили балкански дух раскршћа. Народи на затвореном раскршћу Балкана били су дуго далеко од она два појма која су карактеристична за европску ренесансу – "индивидуализма" и "модерности" (Буркхарт Ј., 1996); остали су ускраћени од опијања новим мисаоним и уметничким формама, нису могли да се

диве магији стваралаштва и оној духовној слободи, коју је симболизовао корак Леонарда да Винчија, да идући по пијацама, купује затворене кавезе са птицама и да их пушта на слободу (Кирова Л., 1999).

Особине спајања и прожимања су узроковале евроазијске културне особине Балкана, за разлику од "евроатлантских особина" западне Европе. Балкан је део тзв. "велике границе" – границе између две групе људских цивилизација: европске и неевропске. Велика граница пролази кроз цео свет, то је граница распрострањења Европљана, почев од краја XV века (донекле се подудара с данашњом границом развијеног и недовољно развијеног света). Балканска велика граница је много сложенија од америчког фронтјера ("Дивљега запада") у доба европске колонизације Северне Америке, иберо-афричког пограничја, мађарске степе и Украјине и руске степе. Балкан је раскршће *две велике лимитрофне зоне*: меридијанске између Западног и Источног хришћанства, и евроазијске између хришћанства и арапско-иранског језгра ислама. Он је историјски дуго био периферија, велика граница (крајина) и мост између светова Оријента (турских и исламских елемената) и Запада (утицаја Рима и Немачке), и између Севера (словенског и руског света) и југа (медитеранске културе) (Грчић М., 1995).

Етно-националне и регионално-развојне особености Балкана

У таквој сложеној структури раскршћа формирао се посебан етнокултурни тип "*балканског човека*" – *Homo Balcanicus* (Цацић П., 1994), у коме су сједињени европски дух, источњачки мистицизам и инстинкти човека оријента. Андрићева проза и Цвијићеве опсервације, дале су упечатљиву слику вишеслојног и многоликог балканског бића. Балкански менталитет настао је на заједничком наслеђу трачко-дако-илирске, хеленске, римске и византијске цивилизације, у току дугог историјског суживота и борбе за опстанак и слободу. Уметнички симболи Балкана су најчешће древни пут, река и мост, хан и крчма, манастир и огњиште, сеобе и деобе, стара мајка и проклета авлија. Под утицајем ове свести – човека на раскршћу, настала је и склоност Балканаца ка дуализму, одломци разних култура који су вековима ту спајани понекад стварају утисак о нехомогености. Културна синтеза на раскршћу често је за странце представљала "кривосхваћену цивилизацију" балканског "доброг дивљака" а за Балканце историјску логику европског "трећег света" између Истока и Запада. Тај свет има амбицију да сачува и осмисли за будућност историјско и културно благо које је вековима таложено на том цивилизацијском раскршћу.

Балкан је понекад личио на "буре барута", али је најчешће барут био увозни, а детонатори су водили према страним снагама. Стране аспирације су углавном заметале кавгу међу балканским народима путем великодржавних идеја. У менталном склопу патријархалних Балканаца је гордост, а такође задовољство малим, оскудним, но својим, оригиналним, карактерним. Такав систем вредности искључује потребу постојања великих држава, као и великих форми у уметности, система у филозофији и идеологији. Ако их је и било, то су биле вештачке творевине одозго, наметнуте не од својих, него од странаца: Римљана, Турака, Аустријанаца, Совјета. Ту је важно ко мисли, а не шта и о чему мисли, за разлику од безличне западне научно-техничке цивилизације новог времена. Отуда несугласице и раздори, као између Ахила и Агамемнона, Срба и Хрвата... Балкан је "буре барута Европе" – али због чега? Због тога, што на Балкан долазе северњаци – континенталци, равничарски Германи, Руси... да завађају, муте страсти и потпаљују понос малих народа - и да владају, или барем да буду присутни. Убризгавају им идеју ексклузивности, државности, величине. Та тежња за величином, ширином, је карактеристика континенталаца распрострањених у равницама, у којима нема преграда, као што су овде планине, долине, реке и мора. На

Истоку је све велико – од “Большог театра” до “широке руске душе” и “Великой Отечественной Войны”. И на Западу – мегалополиси, мултинационалне компаније, војни пактови и економске уније интерконтиненталних размера. А на Балкану је све мало - парцеле земље, засеоци и варошице, крајеви и крајине, жупе, државице... Мале геополитичке форме и културни регионализми који су овде присутни, не могу се сагледати кроз оптику великих сила. Мир и поредак се овде не могу наметнути силом одозго, већ равнотежом снага, дијалогом и споразумом локалних заједница на једној и великих сила на другој страни. Зато велике државе нису могле да се стабилизују овде. Познате су већ пропале идеје “Велике” Србије, Бугарске, Хрватске, Албаније, Румуније, Грчке. Стране силе заправо никад нису ни желеле да се овде створи ново треће царство у које можда неби више имале приступа. Ето зашто је Балкан познат као “барутана” Европе.

Особине изоловања и одвајања стоје у вези с рељефом. Рељеф Балкана није плато, равни монолит, него дуборез, комбинација долина и планина у континенталном пределу, и полуострва и острва у приморју. У свакој природној форми, где постоје људска насеља, јавља се посебан род и народ, стил и склад, као особит полис на сваком острву Грчке. У Русији и Западној Европи је сасвим друга природа – равница, нерашчлањеност, монолит, лапидар. А овде – изрезбареност, рашчлањеност. Из рељефа проистичу две моћне историјске компоненте Балкана. Прва, у планинским областима погодним за одбрану и за партиципацију на саобраћајницама ширег значаја, била су историјска језгра већине средњовековних балканских држава и *колевка патријархалне балканске културе и цивилизације* (Грчић М., 2002). Друга, из планинских области су се кретале *метанастазичке миграционе струје* које су биле важне за етничко освежавање у ратовима и епидемијама опустошених жупних области у низијама, речним долинама и котлинама. Ове две компоненте су снажно утицале на етнички састав, културни и политички развој Балкана.

Метанастазичка кретања била су један од најважнијих чинилаца спајања и прожимања, не само у етнографији него и у историји балканских народа. Захваљујући овом сталном освежавању са планина, мали балкански народи успели су да се одрже као издвојене етничке целине у оквиру њима туђих великих држава. Планински предели су били не само извор етничког освежавања у виду колонизације, већ и чувар патријархалних културних и националних особености појединих народа. У долине и низије лакше су продирали културни утицаји споља - европски и турско источњачки. Распоред народа и културних појасева на Балканском полуострву се мењао под утицајем ратова, политичких и економских фактора. Ипак у основним цртама он је остао препознатљив у културном пејзажу све до данас (Грчић М., 2004).

Процеси етноасимилације и етнодивергенције присутни су у целој балканској историји, као резултат директне присиле, економских подстицаја или културних процеса. Само формирање нација је управо резултат процеса хомогенизације и асимилације. За разлику од Западне Европе, на Балкану процеси редефинисања етничког и националног идентитета су историјска константа (Грчић М., 1999). Отуда проистичу противуречности између тзв. објективних карактеристика и самоидентификације етничке припадности, између историјског "родовског корена" и самосазнања, које су најочигледније при исламизацији Словена у Родопима, Босни и Херцеговини, Старој Рашкој, на Косову и Метохији и у Црној Гори.

Балканско полуострво је услед свог прелазног евроазијског положаја било историјско поље разноврсних процеса асимилације. Права смеша од романизованих Илира, Грка, Ромеја, Римљана, досељених словенских племена, хорди из централне Азије - почев од Хуна и Авара до османских Турака, који су формирали етнички састав свих народа у југоисточној Европи, вечна је тема спорова о етногенези. “Тај шарени мозаик народа, староседелаца и досељених, нашао се на таквој ветрометини и

тако опасном геополитичком мосту између Европе и Азије, да се једино можда велика ‘врата народа’ између Урала и Каспијског језера могу у том погледу поредити с Балканом” (Дворниковић В., 1937). Цвијић је проучавао у Македонији и Старој Србији појаве етничке флотантности као специфичан облик етничке и етнокултурне мимикрије. Као примере мимикрије он наводи Србе у долини Дрима и око Скадра, који се јавно изјашњавају као Шиптари (Арнаути), а у кући говоре српски и сматрају се Србима. На Косову и Метохији тим процесима биле су изложене масе српског стариначког становништва у условима родовско-племенске анархије и насиља током турске владавине. Процеси јањичарства и арнауташења у неким крајевима Балкана били су толиких размера да доводе у питање тзв. статистичке чињенице о бројности одређених народа и осталих етницитета (националних мањина, етничких група и флотантних етничких супстрата) (Радовановић М., 2004). Делови православних балканских народа су губљењем православне вере (путем исламизације у Османској империји или унијаћења у Хабсбуршкој монархији) губили етничку свест и национално се почели опредељивати као други народ. Плански покушаји активне етноасимилационе политике су ипак били осуђени на неуспех.

Културно-географске особености Балкана

Захваљујући традиционалним, углавном патријархалним облицима друштвене организације, као и натуралној привреди која се одржала све до данас у делу Балканског полуострва, народи су већином остали знатно дуже чврсто повезани са својом наслеђеном културом и њеним обичајним нормама. За балканску патријархалну културу народно стваралаштво и традиције су биле неодојиви део живота и потреба, што је допринело, уз друге чиниоце, да се сачува богата ризница тог стваралаштва, по обиму и садржају већа него у многим земљама Европе. У њену структуру уграђено је више културних слојева, од неолита, културе старијег балканског становништва и класичне Грчке и Рима, понешто из времена Сеобе народа, затим значајне наслаге византијске, а касније исламске културе све до старијих и новијих културних утицаја западне и средње Европе. Подлогу и окосницу те структуре чини словенска баштина и старе балканске традиције у којима су садржана свакако још старија искуства (Пантелић Н., 1997).

Културни развитак Балкана нема историјски континуитет, као што га има Западна и Централна Европа. Правац културног развоја је два пута у историји драстично мењан – насељавањем Јужних Словена прекинут је континуитет римске културе, а инвазијом Турака прекинут је византијско-словенски континуитет. У току модерног доба могу се идентификовати неколико културних зона које оваплоћују феномен прожимања култура:

1) У северозападним областима Балканског полуострва и у Панонској низији, које су припадале Хабсбуршкој монархији била је престижна *Централно-европска култура*. Уз њу је више векова ишао процес германизације и мађаризације. Њени утицаји огледају се у физиономији градова и села, црквеној архитектури карактеристичној за католички свет, типовима стамбених кућа, особеностима традиционалног одела, примењене уметности. У панонској зони преовлађују одлике културног пејзажа које одају повезаност људи са равничарском ратарском и сточарском производњом, као и са занатском радиношћу која се уз њу развија.

2) Јадранска зона обухвата насеља на јадранској обали и у непосредном залеђу. Море је од давнина повезивало приморје са културама Средоземља и отварало пут утицајима *романске и латинске цивилизације*. У приморским областима, а посебно у градовима, текао је интензивни процес кроатизације и асимилације романизованог далматинског становништва, праћен културном интеграцијом. Идеја

аутохтоности Хрвата на тим земљама дубоко је ушла у историјско-културну традицију и погодовала очувању хрватске етничке свести (заједно с очувањем језика и културе) у временима зависности од Мађарске, Венеције и империје Хабзбурга. У традиционалној одећи и језику спојене су црте како словенског тако и старијег романизованог далматинског становништва. У архитектури стамбених и јавних зграда и у физиономији градова највећи утицај имали су стилски облици и обрасци Венеције, при томе не само у млетачкој Далмацији, која се налазила под влашћу Републике Светог Марка од краја XV до краја XVIII века, него и у Дубровнику. Српски елемент у далматинској Загори и планинској Хрватској одолевао је кроатизацији, што је био разлог вековне етничке нетрпељивости, која је кулминирала грубом агресијом и прогоном Срба са тих простора 1995. године.

3) Зона *патријархалног режима* обухвата планинску унутрашњост Балканског полуострва, углавном Босну и Херцеговину, Црну Гору (без Боке), Стару Србију, северну и средњу планинску Албанију и северну Бугарску. При једнаком нивоу економског живота (екстензивно сточарство у вези са земљорадњом на планинским падинама и речним долинама), друштвеној организацији, у виду самоуправе на основу обичајног права родовско-племенских заједница (“племе”, “фис”) настајао је истоврстан начин живота, заједнички културни фонд, тако да су етнокултурне поделе на “ми” и “они” биле доста нејасне. Између етничких заједница настајале су прелазне форме. Етничка и конфесионална свест у тој епохи су биле слабе и уступале су место локалној, завичајној свести (на пример Клименте, Васојевићи, Горанци, Мијаци, Шопови, Буњевци итд.). Цвијић је етнопсихичке карактеристике људи у овом појасу означио појмом “динарског типа”. У мери утврђивања граница националних држава, јачали су процеси етноасимилације и етнодивергенције.

У овој зони очуване су старе словенске традиције. Овамо су нешто теже и спорије доспевали други утицаји, не само због природних, географских услова већ пре свега због племенско-родовске и породичне организације. Међутим, треба истаћи многе оријенталне утицаје унете после продора Турака. Тих утицаја има највише код муслимана и Албанаца, а мање код словенских народа. Најлакше се запажају на градским занатским производима. Ипак, захваљујући затворености планинских друштвених заједница које су се претежно бавиле сточарством, очувало се народно стваралаштво са веома старим елементима. Скоро без двоумљења може се тврдити да се на дуборезним предметима, тканинама, у везу, сачувала геометријска орнаментика од праисторије до савремености, позната већ са археолошких налаза керамике и метала (Пантелић Н., 1997).

4) *Преиначена византијска* или стара балканска култура, очувана је у траговима у централним, источним и јужним деловима Балкана (Тракија, Источна Румелија, Македонија, јужно Поморавље, Грчка, јужни делови Албаније, црноморско приморје у Бугарској). Познато је богато наслеђе византијско-српске цивилизације очувано у манастирској уметности, књижевности, фолклорним елементима, али прави представници преиначене византијске цивилизације били су Грци и Цинцари. Насељавали су се по балканским градовима као трговци, занатлије (филигранци, пушкарници, кафеџије, нимари, скриптори, зографи, сликари, резбари, кујунџије итд.) и духовници, ширећи грчко-византијске утицаје. Познати кириџије и трговци били су Цинцари (Власи) пореклом из северне Грчке и Македоније. Византијско-цинцарска култура ширила се у долинама и градовима, а патријархална култура у планинском залеђу. Планине су била место обитавања хајдука слободарског духа и овчара са кавалом, свиралом и гајдама а у долинама “тешки чорбације”, ствараоци и чувари куће и огњишта, богатства и културе. Кроз Моравско-нишавско-маричку и Вардарску удолину (трасом данашњег европског коридора X), пролазио је “Царски друм”, којим

су се од најранијих времена кретале војске, миграционе струје, каравани и кириције са севера и југа, истока и запада. И данас су то осовине развоја и концентрације становништва и делатности. Зато се у народној култури и стваралаштву ових предела налазе облици и мотиви блиски и суседним и удаљеним областима, али у својеврсним комбинацијама и примени (моравски тип куће, моравска школа, пиротско ћилимарство и лончарство, врањански фолклор, итд.). Дубље корене ухватила је овде преиначена византијска цивилизација која се под утицајем елемената источњачке културе преиначила у балканску цивилизацију. Ту се сусрећу источнобалкански, оријентални, панонски и динарски културни токови, али има понешто и византијског, нарочито у физиономији старих градова и манастира, у специфичном (малограђанском) духу балканске “чаршије”, “ћифтинском” (егоистичном) и “чорбацијском” (газдинском) моралу, приказаном у многим књижевним делима (Зона Замфирова, Кир Јања, Грк Зорба, Бај Гањо и многим другим). Велики део савременог становништва моравске зоне чине потомци досељеника који су дошли у XVII и XVIII веку из динарских предела, из Македоније, са Косова и Метохије.

У Македонији турска власт се задржала све до 1912. године. После ослобођења Македонци су се нашли у границама три државе: у Југославији, где од 1943. године постоји република Македонија и где се формирао литерарни македонски језик и цео комплекс професионалне културе, у Бугарској, где се Македонци практично претапају у Бугаре, и у Грчкој, где се асимилују од стране Грка (Грчић М., 2000-а). Нове границе 1912. године између Грчке, Албаније, Бугарске и Турске, повукле су за собом и друге измене у Грчкој држави: грцизацију Албанаца Јужног Епира и Атике, и разнојезичног становништва Источне Тракије – Турака, Цигана и Бугара, сличног по професионалном карактеру (исламу).

Местимично, у планинским оазама, очуване су предсловенске, трачко-илирске традиције. У средњем веку Власи (Куцовласи), потомци старих Трачана, су живели у Средњој Гори и на планинама Балкана. Одупирани су се Византији али током векова су потпуно побугарени. У пограничном региону трију држава – Албаније, Македоније и Грчке - групе Влаха (Аромунa), до Другог светског рата, водиле су традиционалну привреду – сточарство номадског типа. Чували су своју културу, друштвену организацију и породичне обичаје, по којима су се разликовали од околног становништва. Због поопштравања пограничног режима, амплитуда њихових сточарских кретања се нагло смањила. У Албанији, на пример, насељавање Влаха у селима и градовима, праћено је напуштањем традиционалног начина живота и интензивном албанизацијом. У Грчкој они су јако грцизовани, изгубивши специфични начин живота и свој језик.

5) *Оријентална или исламска култура*, која је од XV-XVII века била престижна у границама Османске империје, оставила је свој печат у унутрашњим областима Балканског полуострва и на већим острвима Средоземног и Егејског мора (Крит, Кипар и друга). Путеви продора ислама на Балкан, узроци његовог укоренивања у четири главне области – у Босни, средњој Албанији, на Родопима и у источној прибрежној области (европски део Турске, југоисточни део Бугарске, североисточни део Грчке) – историографски су добро проучени и познати. Треба приметити, да су муслимани (како етнички Турци тако и исламизовано аутохтоно становништво), увек били бројчано у мањини међу становништвом Балкана. Утицај оријенталне културе имао је ослонац не у бројности приврженика ислама, него у сфери друштвеног живота, у оријентацији масовне свести и у културним особеностима и навикама, које су се шириле од референтне групе, која је у тој ситуацији била социјална врхушка османлијског друштва. Међу неисламским становништвом (Власима и “рајом”) владале су патријархалне особености друштвеног живота, које корењем сежу у византијску епоху. Оно је постепено прихватало нека

оријентална обележја (физиономију градова, архитектуру кућа и јавних зграда, начин одевања, навике пушења, употребе кафе, источне послastiце), али то није значило и етничку асимилацију.

б) *Процес културног изједначавања* настао је у вези са два фактора – националним препородом и индустријализацијом. Национални препород на Балкану шири се у XIX и почетком XX века (устанци у границама Османске империје, национални покрет илиризма у Хабзбуршкој монархији) синхроно са “отварањем” Европе према југоистоку. Балкан је опет “периферни” регион, али кретања од “центра” ка “периферији” сада има другачије карактеристике, него у средњем веку. Постепено се превазилазе национална затвореност и балкански комплекси у култури, коренито се мењају мисаони системи и ментални склоп личности. Све више се експонирају етнокултурни покрети у борби за ревитализацију *националне културе*, при чему велики значај имају народни језик и књижевност, фолклор, театар, народно стваралаштво, црквено-манастирска уметност, професионално стваралаштво.

Балкан као дијалог Истока и Запада

Индустријализација и научно-технички прогрес у Европи, трансформишу положај балканског региона – уместо “раскршћа” између Истока и Запада, он све више улази у периметар или поље утицаја Запада. У европским релацијама развијени “центар” постепено се шири ка “периферији”, и потискује традиционалну балканску културу. *Европеизација Балкана* и ширење периметра утицаја западноевропског цивилизацијског круга све више даје основа да се термин *Балкан* замени термином *Југоисточна Европа* (Гњато Р, Грчић М., 2000). Европеизација или балканизација – то није више геополитички, већ цивилизацијски избор, пред који су стављени сви балкански народи (Грчић М., Раткај И., 2004).

Они који сеprotиве том избору истичу аутохтону културу и националну идеју. На пример, у новије време често се цитирају, без навођења извора, речи Светог Саве, које је упутио игуману Иренеју како је “Исток мислио да смо Запад, а Запад да смо Исток... А ми смо Срби судбином предодређени да будемо Исток на Западу и Запад на Истоку, и да признајемо изнад себе само небески Јерусалим, а на земљи – никога!” (Ж. Гавриловић, 1991). Тих навода нема у примарним историјским изворима (Ђирковић С., 1979; Ракић Л. 1995), али културна дистанца православних балканских народа према Истоку и Западу историјски постоји као тежња да се очува властита култура. Светосавље као српско-византијска варијанта хришћанства односи се на духовну сферу. Светосавска идеја по својој суштини није конзервативна већ интегративна, уједињујућа и повезујућа. У њој је било изражено византијско наслеђе у виду православне саборности и јаке државне традиције. Такође Српска национална идеја не подразумева културно-идеолошко супротстављање свету који нас окружује, већ дијалог са светом и конституисање локалног, балканског центра моћи (“Пијемонта” или “стожера” интерације).

Други траже ослонац на Западу, који промовише нову геокултуру, нову геоекономију и нову геополитику. Нова геокултура – “то је смисао, форма и сфера делатности човека, народа света и држава у културном размеру на основу уважавања дијалога, културе мира и безбедности...” (Кузнецов В., 2003). Нова геоекономика ослобађа нове енергије заједништва, отвара нове хоризонте хармоније на бази узајамних интереса и представа о свету као глобалном простору. Нова геополитика – то је геополитика базирана на “међусобној сарадњи између територијалних система (држава, њихових коалиција, региона итд.), а не само на разликама и конфликтима међу њима” (Колосов В. А., Мироненко Н. С., 2001). Међутим, упркос лепој реторици, Европљанин још увек посматра Балкан као прелазну зону између Европе и

Азије. Он, “духовно у се затворен и високо развијен, има ексцентричну тенденцију да своју слику света, своју политику, своју привредну механику рашири по целом континенту, целој Земљи” (Кобер А., 1937).

Закључак

Балкан по својим физичко-географским тако и културно-географским особеностима није азијска, ни европска, нити нека мешовита сфера, него је то посебан регион са сопственим културним, економским и политичким снагама. Код свих балканских народа јавља се од почетка XIX века а посебно данас, дубока тежња за вишим и културнијим облицима живота који карактеришу Европу. С друге стране, и модерна Европа види у балканским просторима извесну важност за свој саобраћај (еврокоридори), привреду (еврорегиони) и безбедност (Пакт за стабилност) (Грчић М., Раткај И., 2004). У садашњем тренутку Балкан се нашао на повољној тачци осцилације европско-балканских односа. У новој евро-балканској синтези балкански народи ће бити с у б ј е к т а не само о б ј е к т свеколиког прогреса, под условом да: 1) сачувају суверенитет своје културне индивидуалности, 2) свој успон базирају на сопственим снагама, и 3) буду отворени за свеколику сарадњу према жариштима светске културне, економске и политичке моћи. На тим искушењима ће бити тестиран виталитет Балкана као културног субконтинента Европе.

ЛИТЕРАТУРА

- Буркхарт Ј. (1996): **Разматрања о светској историји**, СКЗ, Београд.
- Гавриловић Ж. (1991): **Улога Српске православне цркве у стварању и одржавању националног бића српског народа**. “Писац”, лист књижевне заједнице Новог Сада, бр. 14, 25. ИИ 1991.
- Грчић М. (2000-а): **Политичка географија**, Географски факултет, Београд.
- Грчић М.: (2000-б) **Перцепција геополитичког положаја Србије између митова и реалности**, Гласник Географског друштва РС, св. 5, Бања Лука.
- Грчић М. (2001): **Компоненте географског положаја Србије**, “Зборник радова” св. ХЛИХ, Географски факултет, Београд.
- Грчић М. (1999): **Антропогеографски и геополитички проблеми Балкана**, Гласник Географског друштва РС, св. 3, Бања Лука.
- Грчић М. (1995): **Крајина као велика граница и етноконтактна зона**. Гласник СГД, свеска LXXV-1, стр. 37-46, Београд.
- Грчић М. (1996): **Елементи политичке географије и погледи на геополитичке проблеме Балкана у делима Јована Цвијића**, “Гласник” Географског друштва Републике Српске, бр. 1, стр. 67-77, Бањалука.
- Гњато Р. и Грчић М. (2000): **Геополитички аспекти развоја Југоисточне Европе**, Зборник радова: Потребе и могућности повезивања Републике Српске са мрежом европских транспортних коридора, Влада РС и Урбанистички завод РС, Бања Лука.
- Грчић М. (2002): **Српска државотворна идеја у простору и времену**, “Гласник” Географског друштва Републике Српске, св. 7, Бања Лука.
- Грчић М. (2004): **Географическая модель межэтнических конфликтов на Балканах**. Монографија: Проблемы геоконфликтологии, В 2 Т. Том 1, под редакцией Н. С. Мироненко. Москва: “Прессе-Соло”.
- Грчић М., Раткај И. (2004): **Еврорегиони и еврокоридори као фактори интеграције земаља Југоисточне Европе са Европском Унијом**. Зборник радова, св. LI (2003), Географски факултет, Београд.
- Дворниковић В. (1937): **Душа Балкана**, Књига о Балкану II, Балкански институт, Београд.
- Култура Византии** (1991): *XII – первая половина XV в.* Москва, “Наука”.
- Кузнецов В. (2003): **Геокултура**, Москва.
- Кирова Ј.** (1999): **Размисли за кърстопътя**, Средновековните Балкани, Академично издателство “Марин Дринов”, София, 1999.

- Колосов В. А., Мироненко Н. С.** (2001): **Геополитика и политическая география: Учебник для вузов**, Москва.
- Кобер А.** (1937): **Балкан и Европа**, Књига о Балкану II, Балкански институт, Београд.
- Пантелић Н. (1997): **Ликовна народна уметност**. У књ. Н. Тасић (уредник): Етнолошка преиспитивања, Библиотека Лицеум, књ. 3, Центар за научна истраживања САНУ, Београд.
- Радовановић М. (2004), **Етнички и демографски процеси на Косову и Метохији**, Либер прес, Београд.
- Ракић Ј. (1992): **Фрушкогорски манастири у историји српског народа**, XVI југословенски симпозијум о настави историје, Зрењанин, 27-28 VIII 1991, Зрењанин.
- Тирковић С. (1979): **Проблеми биографије Светог Саве**, Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање, Београд.
- Цацић П. (1994): **Хомо Балцаницус Хомо Хероциус I-II**, Просвета, Београд.

MIRKO GRČIĆ

S u m m a r y

BALKANS AS THE CULTURAL SUBCONTINENT OF EUROPE

Cultural region of Balkans as the region of mixed remains of European and non European civilizations reveals basically the culture of crossroad which had the great influence to Balkan geopolitical horizons, to the world's image of Balkan people, who was often interpreted in the wrong way by the neighboring nations and "great" powers. Balkans, according to its physical-geographical and cultural-geographical characteristics, is not Asian, European or some other – mixed Eurasian sphere, but the cultural European region with authentic cultural, economic and political forces. Those forces are researched in this article with the conclusion that the own forces and openness for cooperation with neighboring focuses of cultural, economic and political power are factors of progress of Balkan nations and states.